

מרחב משפחתי ומשפחתיות טרנס-מרחבית

מילות מפתח: משפחה, מרחב, קורונה, גלובליזציה, גבולות

תקציר

מיליוני משפחות בעולם הן משפחות גבולבליות (globobordered), כלומר משפחות שמושפעות באופן עמוק מהזיקות שבין תהליכי גלובליזציה לבין גבולות גיאופוליטיים. המחקר במאמר זה בחן את השלכות רגולציית הגבולות הבין-מדינתיים במהלך הקורונה על משפחות גבולבליות ברחבי העולם, בעזרת מעקב אחר מאבקהן הציבוריים. המאמר מתמקד בבני משפחה ישראלים שבלטו בהקשר הזה, ולקחו חלק במחאות קבוצתיות של 1. הורים מיועדים מ ישראל שרצו להגיע לילדם שנולד לפונדקאית בחו"ל, ולחזור עם התינוק לישראל; 2. בני זוג טרנס-לאומיים, שאחד מהם ישראלי, שרצו להיפגש; 3. ישראלים החיים בחו"ל שרצו לבקר את המשפחה בישראל, עם ילדיהם הלא-ישראלים; ו-4. ילדים בגירים להורים סיעודיים, שנאבקו למען היתרי כניסה לישראל של מהגרות עבודה.

* המחקר המתואר כאן נתמך על-ידי הקרן הלאומית למדעים (מס' 542/21). אני אסירת תודה לקרן, למרואיינות ולמרואיינים, ולצוות עוזרות המחקר, במיוחד למיכל זאבי, על עזרתן הרבה.

ניתוח הממצאים מצביע על מורכבות דיאלקטית של הזיקות בין מרחב למשפחתיות בעידן הנוכחי. מצד אחד, הממצאים מדגימים את הסיבות המגוונות שבגינן משפחות לאומיות זקוקות לנפרדות מרחבית, כמו גם למרחב פיזי טרנס-לאומי משותף אך ארעי, בעוד משפחות טרנס-לאומיות זקוקות, מעת לעת, למרחב פיזי "ביתי", לאומי או טרנס-לאומי, משותף.

המחקר תורם להיחלצות הסוציולוגיה של משפחתיות בישראל ממה שבק ובק-גרנשהיים כינו מלכודת המתודולוגיה הלאומית, ומחזק את הטענות שהצגתי בעבר, שלפיו לא ניתן להבין משפחתיות כיום בלי להבין את הזיקות בין גלובליזציה לגבולות, תוך הדגמת הטענות בקשר למשפחות בישראל. בה בעת, המחקר מקעקע את הדיכטומיה המדומינת בין משפחות לאומיות-נייחות-מרחביות ביתית, לבין משפחות טרנס-לאומיות-ניידות-נפרדות מרחבית.

הקדמה

משפחתיות והמרחב הביתי נדמים לעיתים מושגים חופפים. רוב העיסוק הסוציולוגי והמשפטי במשפחתיות מתמקד במשפחה הגרעינית, שהגדרתה כוללת, ברוב המוחלט של המקרים, מגורים תחת "קורת גג אחת" (הקר, 2012). בה בעת, המרחב הביתי מוגדר, בראש ובראשונה, "[כ]מרחב של האינטימי, [ה]מקום של המשפחה" (קוטף, 2010, 5). גם בשיח הפמיניסטי, המושג "מרחב פרטי" (private sphere) מסמן בו־זמנית את המרחב הביתי ואת המרחב המשפחתי, לרוב מבלי להבחין ביניהם (לדוגמה, Boyd, 1997). רגולציית הקורונה העצימה את החפיפה הזו, כאשר כלאה את בני המשפחה הגרעינית בביתם המשותף, והתעלמה מהקשרים של בני משפחה שאינם חולקים קורת גג משותפת (May, 2024, 101). ההתעלמות הקיצונית ביותר הייתה ממשפחות שאני מכנה משפחות גבולבליות (globordered), כלומר משפחות שמושפעות באופן עמוק – בהיווצרותן, במהלך חייהן, או בהתפרקותן – מהזיקות שבין תהליכי גלובליזציה לבין גבולות גיאוגרפיים (Hacker, 2017).

המחקר, שממצאיו בהקשר הישראלי מובאים כאן, ביקש להבין את ההשלכות הייחודיות של רגולציית הקורונה על משפחות גבולבליות, ואת הלקחים שניתן ללמוד מהן לגבי

הרגולציה שיש לפתח כדי שמשפחות גבולבליות תוכלנה לשגשג בתקופות משבריות, כמו גם בימי שגרה. המחקר כלל איתור וניתוח מחאות של בני משפחות גבולבליות כנגד רגולציית הקורונה הקשורה לגבולות בין-מדינתיים. כפי שאראה, הצרכים, הרגשות והמעשים שמחאות אלו חשפו, מקעקעים את הדיכוטומיה המרחבית המדומיינת בין משפחות לאומיות, שלמראית עין נמצאות במצב מקובע ונייח של חיי קרבה פיזית, לבין משפחות טרנס-לאומיות, שלכאורה נמצאות בתנועה ובריוחוק שאינם מצריכים ואינם כוללים מרחב פיזי משותף. המחקר חשף הן את הצורך של הראשונות בנפרדות במרחב הלאומי ובהתחברות מרחבית מחוץ לגבולות המדינה, הן את הצורך של האחרונות במרחב פיזי "ביתי", לאומי או טרנס-לאומי, משותף. בכך המחקר תורם להיחלצות הסוציולוגיה של משפחתיות בישראל ממה שבק ובק-גרנשהיים כינו "the trap of methodological nationalism" (Beck & Beck-Gernsheim, 2009), וממה שוונסה מיי כינתה לאחרונה "[the] 'sedentarist' approach to the study of families" (May, 2024, 99).

סקירת ספרות

ישראל היא מדינה המתאפיינת בחציית גבולות אינטנסיבית. היא מדינה קולטת הגירה, גם אם באופן סלקטיבי-לאומני (חוק השבות, תש"י-1950; גורביץ ועמיתים, 2021), שנכון לכתיבת שורות אלה, אינה מקשה על אזרחיה לעזוב, ובין היתר, מאפשרת להם להמשיך ולהחזיק באזרחותם ובדרכון הישראלי לאחר העזיבה (סעיף 14 לחוק האזרחות, תשי"ב-1952), להעביר את האזרחות הישראלית לילדיהם שנולדים במדינה אחרת (הקר, 2022), ואף לקבל הטבות אם הם בוחרים לחזור (משרד העלייה והקליטה, 2024). יתרה מכך, מדינת ישראל מאפשרת לאזרחיה להיעזר בפונדקאית ממדינה אחרת כדי להפוך להורים (Zafran & Hacker, 2019), ונשענת על מהגרות ומהגרי עבודה כדי להתמודד עם המחסור בטיפול משפחתי בחולים ובזקנים (Hacker, 2017, ch. 8). בכך היא מהווה דוגמה בולטת לחשיבות הרחבת המבט לא רק ממשפחות לאומיות למשפחות טרנס-לאומיות, קרי כאלו המפוצלות בין שתי מדינות ויותר (Bryceson & Vuorela, 2002, 18), אלא גם ממשפחות טרנס-לאומיות למשפחות גבולבליות, כלומר כל סוגי המשפחות המושפעות באופן עמוק מהזיקות שבין גלובליזציה לגבולות גיאוגרפיים. המשפחות הגבולבליות

1 המושג Sedentism טרם זכה לתרגום מוסמך לעברית. אחת האפשרויות היא יושבות. אני מודה לרונית גדיש מהאקדמיה ללשון העברית על סיעור המוחות בעניין.

כוללות משפחות טרנס-לאומיות, אך גם משפחות לאומיות, דוגמת משפחות שנוצרות בעקבות פונדקאות טרנס-לאומית ומשפחות שנעזרות במהגר או במהגרת עבודה לטיפול בבן משפחה.

משבר הקורונה היווה הזדמנות טובה לחקר משפחות גבולבליות בשל הסגירה חסרת התקדים ההיסטורי של גבולות בין-מדינתיים, שנעשתה ברחבי העולם בניסיון לעצור את התפשטות הנגיף. במהלך הגל הראשון של הקורונה הגבילו 96% ממדינות העולם תנועה חוצת גבולות, לרבות סגירה מוחלטת או חלקית של הגבול, דרישה של בדיקות רפואיות, בידוד של המגיעים לתקופה ממושכת, ועוד (UNWTO, 2020, 5). האמצעים הללו ננקטו במדינות רבות, לפרקי זמן משתנים, לכל אורך השנתיים שחלפו מאז פרץ המגפה (Bell, et al. 2023; UNWTO 2021; 2023). אמצעים אלה הקשו מאוד על בני משפחות גבולבליות להיפגש פיזית, או מנעו זאת כליל.

רגולציית הקורונה הפנים-לאומית, שהפרידה בין הבית לחוץ, הובילה ל"רעב למגע" ("touch hunger") בקרב בני משפחה רבים שחיו באותה מדינה אבל לא באותו הבית (Durkin et al. 2021). אך ככל שמשבר הקורונה נמשך, כך התברר שההשלכות של רגולציית הקורונה על משפחות גבולבליות הן מובחנות, ממושכות וקשות יותר (ראו גם Simola et al. 2022; Skovgaard-Smith, 2023). מחקרים אחדים נערכו על השלכות אלה ביחס לסוגים מסוימים של משפחות גבולבליות: הורים גרושים החיים במדינות שונות, לרבות בהקשר של חטיפת ילדים מעבר לגבול (Spector & Kucinski, 2020; Wolfreys, 2020); הורים מיועדים בפונדקאות חוצת-גבולות (Drventić, 2021; Monaco & Nothdurfter, 2023); זוגות טרנס-לאומיים (Bell et al., 2023; Odasso, 2023); ומשפחות בין-דוריות שבהן הורים וילדיהם גרים במדינה אחת והסבים והסבות במדינה אחרת (Popyk & Pustulka, 2021; Simola et al., 2022). מחקרים אלה התמקדו במספר מדינות מצומצם וכללו מדגמים קטנים מאוד, או שדנו בהשלכות אפשריות ללא מחקר אמפירי. המחקר נשאבו הממצאים המדווחים כאן הוא היחיד שלא הוגבל לסוג משפחה ולאזור גיאוגרפי מסוימים, אלא ביקש לבחון באופן פתוח ורחב אילו סוגי משפחות גבולבליות הושפעו מסגירת הגבולות הבין-מדינתיים בתקופת הקורונה באופן שהצדיק והביא למחאה ציבורית. הוא גם המחקר היחיד שהניב ממצאים על משפחות ישראליות או עם זיקה לישראל, שבהן מתמקד מאמר זה.

מתודולוגיה

הממצאים המדווחים כאן צמחו ממחקר סוציו־משפטי רחב היקף, שביקש להתחקות אחר המאבקים הציבוריים של משפחות גבולבליות נגד רגולציית הגבולות בקורונה ברחבי העולם. שתי הנחות המוצא המתודולוגיות של המחקר היו שמאבקים אלה יעידו על סוגי המשפחות שהושפעו בצורה כה משמעותית עד שהצדיקה והניעה התארגנות והתנגדות; וכי רוב הפעילות הרלוונטית תתקיים במרחב הווירטואלי, בין היתר בשל מגבלות התנועה הפיזית בתקופת הקורונה. המחקר החל במרץ 2020, בעזרת חיפוש בגוגל אחר "עקבות דיגיטליות" (Legewie & Fasang, 2021, 90) של התבטאויות ומאבקים ציבוריים של משפחות גבולבליות נגד רגולציית הקורונה הקשורה לחציית גבולות בין־לאומיים. זאת בעזרת מילות מפתח דוגמת "international" / "transnational" + "Corona" / "COVID" + "divorce" / "migrant workers" / "binational couples" / "surrogacy" / "family". מלבד זאת, וכדי לוודא שלא החמצתי סוג משפחות רלוונטי כלשהו, ארגנתי ביוני 2021 כנס וירטואלי ראשוני על משפחות חוצות גבולות בעידן הקורונה, בהשתתפות מציגות ונרשמים ונרשמות מ־30 מדינות.² שלב זה, על שני חלקיו, הוביל לאיתור ארבעה סוגי משפחות שנאבקו נגד רגולציית הקורונה ברחבי העולם: 1. הורים מיועדים בפונדקאות חוצת גבולות; 2. זוגות לא־נשואים החיים בשתי מדינות שונות; 3. משפחות דו־דוריות ותלת־דוריות החיות במדינות שונות; ו־4. משפחות הנעזרות במהגר או במהגרת עבודה לצורך טיפול בהורה זקן וסיעודי.

השלב השני של המחקר כלל בחינה שיטתית ככל שניתן של המאבקים הציבוריים של סוגי המשפחות הללו, בין מרץ 2020 לפברואר 2022, במטרה להבין את הצרכים של בני המשפחה שלא קיבלו מענה בשל רגולציית הגבולות בתקופת משבר הקורונה, וכן את דרכי הפעולה, לרבות המשפטיות, שננקטו כדי להתנגד לרגולציה הקיימת ולקבל מענה לצורכיהם. בעוד בשלב הראשון היה המרחב הווירטואלי כלי לאיתור אוכלוסיית המחקר, בשלב השני הוא היווה אובייקט לניתוח שיח ביקורתי (Zeller, 2017; Amoussou & Allagbe, 2018; Brock, 2018) של טקסטים, אימוג'ים, האשטגים, סרטונים ועוד (Caliandro, 2018, 555), בעיקר בקבוצות פייסבוק שהקימו בני ובנות המשפחות הגבולבליות במסגרת מאבקהם (אותו 48 קבוצות; נותחו 721 פוסטים ותגובות בולטות לפוסטים שנוהלו באנגלית או בעברית); ושל כתבות עיתונאיות שדיווחו על מאבקים אלו (N=402). ישראלים החיים בישראל או

2 הקלטה של הכנס זמינה בקישור: <https://www.youtube.com/watch?v=fSkNhUWXJXw>

בחול"ל היו חלק מכל ארבעת סוגי המשפחות שאותרו, ובלטו באופן יחסי לאזרחי מדינות אחרות, במיוחד במאבקים של משפחות רב-דוריות ושל משפחות המבקשות להעסיק מהגרי עבודה לסייעוד (סוגים 3 ו-4).

המחקר נתקל בקשיים משמעותיים, בעיקר לנוכח המדיניות העכשווית של חברת מטא, המקשה מאוד על מחקר של קבוצות פייסבוק (Ho, 2020), ובשל מגבלות מתודולוגיות של חברות מסחריות שעוזרות בשחזור מידע ברשת, שנובעות מהטייתן השיווקית. למרבה המזל, דווקא בהקשר הישראלי היה קל יחסית להתגבר על הקשיים, הן בעזרת חברת באזילה, שבעזרת מילות חיפוש סייעה באיתור שיטתי של מאות כתבות עיתונאיות ופוסטים ממרחבים וירטואליים ציבוריים, הן בזכות שיתוף פעולה מצד אדמינים ואדמיניות של קבוצות פייסבוק רלוונטיות, לרבות קבוצות סגורות. שיתוף פעולה זה אפשר מעקב שוטף אחר תשע קבוצות, כמו גם ראיונות עם שלוש אדמיניות ואדמין אחד שהיו מעורבים במאבקים של זוגות ומשפחות טרנס-לאומיות ומשפחות הנעזרות במהגרי עבודה, ועם שתי עורכות דין שהיו מעורבות במאבקים, האחת בקשר לפונדקאות והאחרת בקשר לזוגות ולמשפחות טרנס-לאומיות. מלבד זאת צורפו לניתוח התמתי של החומרים הווירטואליים ושל תמלולי הראיונות (Vaismoradi et al., 2016) בהקשר הישראלי גם כתבי בית-דין, פסקי דין והצעות חוק שהיו חלק מהמאבקים השונים, ושאוותרו בעזרת האדמינים ועורכות הדין שרואיינו, קבוצות פייסבוק שהתייחסו אליהם, וחיפוש ישיר במאגר המשפטי הדיגיטלי "נבו".

הגם שהתממות צמחו גם מעיון בפוסטים בקבוצות סגורות, כאמור, באישור האדמיניות, בשל שיקולים אתיים יוצגו כאן דוגמאות רק מחומרים פומביים או לאחר קבלת אישור מפורש מהכותב או מהכותבת (Nascimento et al. 2022, 504), ובדומה לכך, מרואיינים מוצגים בשמותיהם רק אם נתנו הסכמה מפורשת לכך.

ממצאים

אחת מתמות-העל שצמחו מניתוח ממצאי המחקר כוללת זיקות מורכבות בין משפחתיות למרחב. מקרב המשפחות הגבולבליות שנחקרו בשל מאבקן נגד רגולציית הקורונה, שתיים נכנסות בדרך כלל תחת ההגדרה של משפחה לאומית – כזו שמנהלת את חייה במרחב מדינתי אחד: משפחות שנוצרות על-ידי פונדקאות חוצת גבולות וחיות יחד במדינת

המוצא של ההורים המיועדים; ומשפחות שנעזרות במהגרות/ת עבודה כדי לטפל בהורה סיעודי. המחקר מלמד כי בעוד משפחות הנוצרות על-ידי פונדקאות חוצת גבולות זקוקות בדחיפות למרחב פיזי טרנס-לאומי **משותף** כדי להיווצר, ילדים להורים סיעודיים זקוקים נואשות למרחבים פיזיים **נפרדים** מהוריהם, כדי להמשיך בשגרת חייהם, ולכן מעבירים את הטיפול הפיזי התובעני בהורה הסיעודי למהגרת. שני סוגי המשפחות האחרים שנאבקו נגד רגולציית הקורונה מוגדרים בדרך כלל כמשפחות טרנס-לאומיות: זוגות שחיים בשתי מדינות שונות, ומשפחות רב-דוריות שבהן הילדים הבגירים היגרו למדינה אחרת וחיים בה עם ילדיהם, בעוד הוריהם נשארו לחיות במדינת המוצא. המחקר מלמד שמשפחות אלה מתקשות למלא את כל צורכיהן המשפחתיים רק בעזרת קשר טלפוני או וירטואלי, ונזקקות, בנסיבות שונות, וחרף היותן על-מרחביות במובן המדינתי והביתי, להיות יחד באותו המרחב מעת לעת. תחילה אציג את ממצאי המחקר לגבי המאבקים של כל אחד מסוגי המשפחות נגד רגולציית הקורונה, ולאחר מכן אדון בקצרה בכלל הממצאים.

פונדקאות חוצת גבולות³

הורים מיועדים לתינוק שעתיד להיוולד, או שנולד זה עתה, בעזרת פונדקאית ממדינה אחרת, היו הראשונים להבין שרגולציית הגבולות הבין-מדינתיים החדשה, שנקבעה עם פרוץ הקורונה בישראל ובמדינות הפונדקאיות, עלולה להיות הרסנית למשפחתם המתהווה. עצם ההגעה לתינוק הצריכה אישור של הרגולטור הישראלי לצאת מישראל, ואישור של הרגולטור הזר להיכנס למדינה הזרה; ואז, כדי לחזור עם התינוק לישראל, נדרש אישור של הרגולטור הזר לצאת מהמדינה עם התינוק, ואישור כניסה של הרגולטור הישראלי לכל בני המשפחה.

דוגמה מאירת עיניים למאבק של הורים מיועדים נגד רגולציית הקורונה היא זו של הורים ישראלים לתינוק שנולד לפונדקאית אמריקאית. בימים כתיקונם, פונדקאות בארצות הברית נחשבת קלה יחסית, בין היתר כיוון שמדינה זו מעניקה דרכון לתינוק שנולד בשטחה באופן שמאפשר חזרה מהירה של ההורים המיועדים עם התינוק לישראל,

3 אני מודה לעורכת הדין איילת טרסר-אבס על העזרה בהבנת מכלול הקשיים, על קריאת טיוטה מוקדמת של פרק זה ועל הערותיה המועילות.

והסדרת המעמד ההורי והאזרחי רק לאחר מכן. זאת בשונה ממדינות שאינן מעניקות דרכון לתינוק מעצם היוולדו בשטחן, דוגמת אוקראינה וגיאורגיה. מצב זה מחייב בדיקת הורות בעודם בחו"ל, כדי שהרשויות הישראליות ינפיקו לתינוק דרכון ישראלי שבעזרתו ייכנס לישראל (Zafran & Hacker, 2019).

במהלך הקורונה, וכל עוד הוגדרה ארצות הברית "מדינה אדומה", הורים מיועדים ישראלים שביקשו להגיע ללידת תינוקם נדרשו לפנות לוועדת החריגים הישראלית כדי לקבל אישור יציאה מישראל בשל "צורך הומניטרי חריג";⁴ במקביל נדרשו למכתב מעורך דין אמריקאי לצורך קבלת אישור כניסה לארצות הברית.⁵ היציאה עם התינוק בחזרה לישראל התבררה כמאתגרת אף יותר. ממשלת ארצות הברית קבעה שלא יונפקו דרכונים חדשים אלא במקרי חירום של חיים ומוות, שלא כללו פונדקאות טרנס-לאומית (עתירה בעת"מ מחוזי תל אביב, 51625-03-20, ס' 21), וישראל קבעה שלא יוכלו להיכנס לשטחה זרים, באופן שלא התייחס במובחן למצבי פונדקאות חו"ל (דוברות רשות האוכלוסין וההגירה, 2020). כך, תינוק בלי דרכון אמריקאי לא יכול היה לעזוב את ארצות הברית ולהיכנס לישראל, אלא אם יונפק לו דרכון או תעודת מעבר ישראלית. מסמכי מעבר ישראליים אלה מונפקים רק לתינוק שהוכר כילד של ישראלי, ומכאן הצורך בבדיקת הורות בעוד המשפחה המתהווה שוהה בארצות הברית. ההורים המיועדים נדרשו להגיע לקונסוליה או לשגרירות הישראלית יחד עם הפונדקאית כדי שתיתן הסכמתה בכתב לביצוע בדיקת ההורות, וזאת אף שלפי הדין המקומי לפונדקאית אין כלל מעמד משפטי כלפי התינוק. בעוד הליכי פונדקאות באוקראינה ובגאורגיה מתקיימים לרוב בערי הבירה ובמרחק גיאוגרפי קטן מהנציגות הישראלית שאלה נדרשו ההורים להגיע, בארצות הברית המרחקים גדולים בהרבה, ולעיתים נדרשו ההורים לנסוע כמה ימים לצורך הגעה לנציגות. זאת, כאשר יש מגבלות נסיעה בתוך ארצות הברית, בהיעדר טיסות פנים, ותוך סיכון הדבקה בקורונה והיעדר כיסוי ביטוחי, וחשש נלווה של הפונדקאית לעזוב את ביתה. קשיים ועיכובים נוספים נוצרו בשל תפקוד חלקי של משרדי ממשלה ובתי משפט בארצות הברית, שהקשו על הנפקת תעודת הלידה וקבלת פסק הדין הנדרש מבית המשפט האמריקאי, ואישורם באפוסטיל לצורך הכרה של הרשויות הישראליות. אי לכך כבר בסוף חודש מרץ 2020,

4 התקנות בקשר לוועדת החריגים שונו מעת לעת, ראו לדוגמה: https://www.gov.il/he/pages/dec883_2021. לעניין הכללת הורים מיועדים בגדר החריגים, ראו: <https://www.israelhayom.co.il/news/geopolitics/article/6929861>.

5 התכתבות עם עו"ד איילת טרסר-אבס (21.6.2024); לדוגמאות למגבלות כניסה לארצות הברית בתקופה הקורונה, ראו: [COVID-19 Restrictions on U.S. Visas and Entry | NAFSA](https://www.nafsa.gov/COVID-19-Restrictions-on-U.S.-Visas-and-Entry).

מייד לאחר תחילת רגולציית הגבולות בעקבות הקורונה, עתרו עשרות הורים מיועדים ישראלים לבית המשפט לעניינים מנהליים. הם דרשו שמדינת ישראל תנפיק ללא דיחוי לתינוק שנולד בארצות הברית (או בקנדה) תעודת מסע כתחליף זמני לדרכון, ותאפשר את דחיית הסדרתו של המעמד ההורי של ההורים המיועדים ואת המעמד האזרחי של התינוק למועד שבו יימצאו כל בני המשפחה בישראל [כתב עתירה בעת"מ (מחוזי תל אביב) 51625-03-20, 2020]. כחלק מהמאבק, שנתמך גם על ידי האגודה למען הלהט"ב בישראל ועמותת הורים גאים, הם פנו לתקשורת בעזרת עורכות דינם, וכמה כתבות אוהדות פורסמו בעניין (למשל, אלדובי, 2020; ירקצי, 2020).

תמונה 1. מקור: מעריב (20.4.2020)⁶

<https://www.maariv.co.il/corona/corona-israel/Article-759426>

6 אני מודה ללאלי ארגמן על האישור לפרסם את התמונה.

מצוקת ההורים המיועדים שנעזרו בפונדקאית מגיאורגיה או מאוקראינה הייתה קשה עוד יותר, כיוון שמדינות אלה סגרו את גבולותיהן בצורה הרמטית הרבה יותר מאשר ארצות הברית, ולא אפשרו להורים מיועדים להגיע אל התינוק (לדוגמה, Ilyushina, 2020).⁷ כאן כללו הפתרונות, נוסף למאבק להנפקת תעודת מעבר, לרבות דרך פנייה לכלי התקשורת, גם הגשת בקשות כניסה למדינת הפונדקאית על בסיס הומניטרי, ומימון טיסות מיוחדות להורים מיועדים על-ידי תרומות וסיוע ממשלתי (כהן, 2020; רביד, 2020).

מדו"ח פרקליטות המדינה לשנת 2020 עולה שבשנה זו צפויים היו להיוולד כ-300 תינוקות בחו"ל להורים מיועדים מישראל, וכי גם הפרקליטות הבינה בסמוך לפרוץ המגיפה כי "למשבר הקורונה וההגבלות שנבעו ממנו על הכניסה והיציאה מישראל היה פוטנציאל השפעה דרמטי על הליכי הפונדקאות המבוצעים מחוץ לישראל ועל יכולתם של ישראלים המבצעים אותם לשוב ארצה עם התינוקות" (פרקליטות המדינה, 2020, 13). רשות האוכלוסין הקלה על הורים מיועדים, לרבות באמצעות היתר חזרה לישראל לפני קבלת תוצאות הבדיקה הגנטית, אפשרות לקבלת אישור הפונדקאית באופן וירטואלי, והנפקת תעודת מעבר לתינוק.⁸ בעקבות נכונות המדינה להקל, והפתרונות הנקודתיים שנמצאו לעותרים בעתירה שהוזכרה לעיל, כמו גם חלוף הזמן אשר ממילא אפשר להם לקבל מהרשיות בארצות הברית את המסמכים שנדרשו מלכתחילה על-ידי רשות האוכלוסין וההגירה הישראלית, הם משכו את עתירתם. עם זאת, גם לאחר ההקלות הפך הליך הפונדקאות במהלך הקורונה למורכב וליקר יותר מאשר בימי שגרה, והורים מיועדים אף נאלצו להיאבק על הארכת המתווה המקל בסוף 2021 (ועדת הפנים והגנת הסביבה, 2021; יוסף, 2021).

מאבקם של ההורים המיועדים להגיע פיזית אל התינוק, כמו גם לקחת אותו איתם בחזרה לישראל, היה למעשה מאבק על עצם היווצרות משפחתם. רגולציית פונדקאות חוצת גבולות משתנה ממדינה למדינה גם בימי שגרה, אבל באף קונסטלציה בין-מדינתית שבה מעורבת ישראל, המשפחתיות המשפטית של ההורים המיועדים והתינוק, וזכותם לחיות

7 המקרה שזכה לסיקור התקשורתי הנרחב ביותר בעולם בקשר לכך היה המקרה האוקראיני. כתבות רבות הראו תמונות של עשרות עריסות מסודרות בשורות באולם במלון וניס שבקייב, ובהן תינוקות שהוריהם המיועדים לא הורשו להיכנס לאוקראינה, והם מטופלים על-ידי צוות מטעם סוכנות הפונדקאות. ראו לדוגמה, <https://edition.cnn.com/2020/05/15/europe/ukraine-surrogacy-babies-lockdown-intl/index.html>

8 התכתבות עם עו"ד איילת טרסר-אבס, 16.6.2024.

יחד באותו המרחב, אינן נוצרות מעצם הלידה. למעשה, התינוק בפונדקאות טרנס-לאומית להורים מיועדים ישראלים נולד למצב שבו ללא הליך משפטי או מנהלי הוא נותר ללא הורים (parentless), או ללא אזרחות (stateless), או ללא שני המרכיבים הבסיסיים הללו גם יחד. נוסף על כך, ללא הליך משפטי או מנהלי "יוצר משפחה" לא יכולים ההורים המיועדים להפוך להורים בעלי הזכות לקחת את התינוק מהמדינה שבה נולד לישראל. רגולציה הקורונה חשפה את הפגיעות המשפטיות של הורים מיועדים ושל תינוקות פונדקאות חוצת גבולות, ואת ההכרח לאפשר להורים ולתינוק לחבור במרחב פיזי טרנס-לאומי משותף ללא דיחוי במדינה שבה נולד התינוק, כדי שיוכלו לחזור למדינת ההורים המיועדים כמרחב המשפחתי-ביתי.

זוגות טרנס-לאומיים⁹

לאורך כל גלי הקורונה, ישראלים ואנשים שגרים בישראל ושהו בחו"ל, כמו גם אנשים ששהו בישראל אך מתגוררים במדינה אחרת, מצאו עצמם "תקועים" בשל סגירת הגבולות בישראל ובמדינות אחרות.¹⁰ עם זאת, סגירה הרמטית של גבולות ישראל הייתה, למעשה, פעולה חריגה במהלך השנתיים של משבר הקורונה, וכבר מראשית הגל הראשון הגדיר הרגולטור הישראלי חריגים לכלל "השמיים הסגורים". בין היתר, אזרחי ישראל הורשו לחזור לביתם, כמו גם זרים ש"מרכז חייהם" בישראל, ובפרט בני זוג "זרים" של ישראלים החיים עימם בישראל (בג"ץ 5682/20, פס' 19; דוברות רשות האוכלוסין וההגירה, 2020ב).¹¹ מי שמצאו עצמם מופרדים מיקריהם לאורך תקופות ארוכות במהלך הקורונה, בישראל כמו גם במדינות רבות אחרות, היו בני זוג טרנס-לאומיים לא נשואים. קבוצה זו כוללת זוגות במנעד רחב של סוגי יחסים – החל ממערכת יחסים טרייה שהחלה בסמוך לפרוץ הקורונה, וכלה בזוגות מאורסים שטרם החליטו היכן יקימו את ביתם המשותף.¹²

9 אני מודה לפליאה קטנר על קריאת טיוטה מוקדמת של פרק זה ועל הערותיה המועילות.

10 קבוצת הפייסבוק "ישראלים תקועים בחו"ל": <https://www.facebook.com/groups/248781813422743>

11 מכתב של קבוצת "משפחות רוצות להתאחד" לשר הפנים ולמנכ"ל רשות האוכלוסין וההגירה מיום 1.7.2020: https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=126860435735555&id=104112008010398

12 מדיווחים בתקשורת עולה שישאל הערימה קשיים על זוגות טרנס-לאומיים גם במקרה שהם נישאו וגם במקרה של ילד משותף, ראו: <https://www.ha-makom.co.il/post-Uriel-no-flights>

אחת מחלוצות המאבק הגלובלי שניהלו זוגות טרנס־לאומיים נגד רגולציית הגבולות בתקופת הקורונה היא הישראלית פליאה קטנר, שעם פרוץ הקורונה הייתה בזוגיות עם אזרח ותושב שוודיה. במאי 2020 היא הקימה את קבוצת הפייסבוק "משפחות רוצות להתאחד", ועד אוקטובר 2022 הובילה במסגרתה מאבק ציבורי, תקשורתי ומשפטי "למען כלל אזרחי ישראל וזכותם לקיום מערכות יחסים זוגיות ומשפחתיות ללא קשר לאזרחות, דת או גזע".¹³

תמונה 2. מקור: גל"צ (6.7.2020), צילום: פליאה קטנר
<https://x.com/GLZRadio/status/1280049834095976449>

13 ריאיון עם פליאה קטנר, 17.10.21; משפחות רוצות להתאחד – קמפיין לפתיחת שמיים עבור בני זוג ובני משפחה שחלקם ישראלי וחלקם לא. <https://wewanttomeeteachother.wordpress.com>.

חודש לאחר מכן, ותוך שיוזמות הקמפיין בקשר עם פליאה, החל קמפיין גלובלי של זוגות טרנס-לאומיים תחת ההאשטאג #LoveIsNotToursim, שכלל קבוצה בין-לאומית¹⁴ וקבוצות מבוססות מדינה רבות נוספות ובהן עשרות אלפי משתתפים.¹⁵ מעקב אחר אלפי הפוסטים שהעלו בני זוג טרנס-לאומיים מרחבי העולם שלא יכלו לפגוש את יקיריהם במשך חודשים ארוכים העלה כי אף שמדובר בבני זוג המורגלים בקשר וירטואלי, גם הם נזקקים, לפחות מפעם לפעם, למרחב פיזי משותף. זאת, כדי לאפשר את המגע הפיזי, את העשייה המשותפת ואת ההיכרות המעמיקה, שלא ניתן לעשותם באמצעים וירטואליים. כיוון שרוב הפוסטים, לרבות אלו של הישראלים, הועלו בקבוצות פרטיות, נסתפק כאן בדוגמה אחת שפורסמה באופן ציבורי. בכתבה מאוגוסט 2020, שסקרה הפגנה שקיימה קבוצת "משפחות רוצות להתאחד" מחוץ לביתו של שר החוץ דאז לרגל ט"ו באב, צוטטה מעיין צוק-רן, המאורסת לגבר שגר בגרמניה: "קשה לי מאוד, אני חווה לחצים ודיכאונות, אלה לא חיים", "לדבר איתו בוודאי זה כמו לראות את העוגה שאני הכי אוהבת בלי אפשרות לאכול אותה". בפנייתה לממשלה אמרה: "שיחשבו שהבן אדם הכי יקר בעולם לא לידם ואי אפשר לראות אותו, לחוש אותו ולתת חיבוק" (חילאי, 2020).

נוסף להפגנות ולפנייה לתקשורת, חברי וחברות הקבוצה "משפחות רוצות להתאחד" פנו לכנסת, ולאחר שהשיגו הקלות מסוימות אך לא מספקות, הם עתרו לבג"ץ,¹⁶ בדרישה לאפשר כניסה של בני זוג זרים גם אם אינם במעמד של נשואים או ידועים בציבור שמרכז חייהם בישראל, כמו גם לאפשר כניסה של הורי אזרחים ותושבים, קטגוריה שתידון כאן בהמשך.¹⁷ במרכז העתירה הייתה הטענה בדבר הזכות לחיי משפחה (כתב עתירה בבג"ץ 5628/20, פס' 67):

14 הקמפיין כלל קבוצת פייסבוק בין-לאומית סגורה שכללה יותר מ-40,000 חברים וחברות, כמו גם פעילות בטוויטר ובאינסטגרם. ראו: <https://twitter.com/lovesnottourism?lang=en>; <https://www.facebook.com/groups/306374960756974/about>; <https://www.instagram.com/lovenottourism/?hl=en>.

15 למשל, צרפת (Odasso, 2023); גרמניה: <https://www.facebook.com/loveisnottger>; הפיליפינים: <https://www.facebook.com/LoveIsNotTourismPH/groups/606304120264752>.

16 לפנייה לבג"ץ קדם קמפיין גיוס המונים למימון הוצאות הגשת העתירה: <https://beactive.co.il/project/58640>.

17 <https://wewanttoeteachother.wordpress.com/2020/05/01/%d7%a4%d7%a2%d7%99%d7%9c%d7%95%d7%aa-%d7%9e%d7%a9%d7%a4%d7%98%d7%99%d7%aa>

השייכות למשפחה הנה חלק מה'אני' של האדם וככזו הנה חלק מכבודו מתוך הבנה כי משפחה יכולה לקבל מגוון צורות וביטויים, וכי לכל אדם יש את החירות האישית לבחור את מי יאהב ואת התא המשפחתי שהוא רוצה להיות חלק ממנו, הוכרה זכותם של בני אדם להיות חלק מתאים משפחתיים שאינם נופלים בגדר אותם תאים 'מסורתיים'.

בית המשפט מחק את העתירה הזו, אך ציין בפסק דינו את נכונות המדינה לשקול "הצעות ושינויים" בקריטריונים הנקבעים מעת לעת לגבי הכניסה לישראל, ואף לבחון באופן פרטני מקרים שאינם נופלים בגדר הקריטריונים שנקבעו (בג"ץ 5628/20, 2020). בפועל, חופש התנועה של בני זוג טרנס-לאומיים שאינם נשואים המשיך להיות מוגבל לאורך כל גלי הקורונה ורגולציית הגבולות שליוותה אותם.

כפי שהעידה פליאה בריאיון שהתקיים עימה באוקטובר 2021, וכפי שהעידו עשרות פוסטים שקראתי בקבוצות שונות בחו"ל על לבבות שבורים, הרבה זוגות טרנס-לאומיים "לא שרדו את התקופה הזו, וראיתי אנשים באמת שעבר עליהם גיהנום. עכשיו, אני יודעת להגיד לך שעליי עבר גיהנום"¹⁸. במובן הזה, מפגשים פיזיים מעת לעת אינם רק צורך לשימור הרווחה הנפשית של כל אחד מבני הזוג הטרנס-לאומיים, כפי שמדגימה העדות של מעיין צוק-רן שהובאה לעיל, אלא הכרח לשרידות הזוגיות מהסוג הזה.

משפחות של ישראלים החיים בחו"ל

להערכת הלמ"ס, נכון לשנת 2022 חיו בחו"ל בין 572 ל-612 אלף אזרחים ישראלים, לא כולל הילדים שנולדו להם לאחר שעזבו את המדינה (הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, 2023, 25). רגולציית הקורונה של הגבולות הבין-מדינתיים בישראל, כמו גם זו במדינה

18 ריאיון עם פליאה קטנר, לעיל ה"ש 13; בסקר שערכה קבוצת #LoveIsNotTourismUK, במרץ 2021, 68% מ-400 המשיבים העידו כי הם מודאגים מהיכולת של הזוגיות הטרנס-לאומית שלהם לשרוד, ראו <https://tinyurl.com/39pxdpyp>.

שבה הם חיים, הקשתה מאוד את "עשיית המשפחה" הטרונס-לאומית שלהם,¹⁹ כפי שעולה מעדויות שפורסמו בתקשורת לאורך גלי הקורונה. למשל, זוגות שנאלצו להקרין את חתונתם על מסך למשפחה המורחבת בחו"ל שלא יכלה להגיע לישראל (בן שחר, 2020); נשים הכורעות ללדת ורוצות לצידן את אימן החיה בחו"ל (חילאי, 2021), וישראלים החיים בחו"ל שנאלצו לצפות בזום בלוויית ההורה בישראל (ברגר, 2021). משפחת רפפורט הישראלית החיה בברצלונה, שהתראיינה ל-Ynet כשנה לאחר תחילת רגולציית הקורונה בעולם, מדגימה את הקושי המשפחתי מעבר לאירועי מעגל החיים דוגמת לידה, חתונה ולוויה – החל מהעזרה של הסבים לדור הביניים בגידול הילדים, דרך החמצת תהליך הגדילה של הנכדים, וכלה, פשוט, בגעגועים עזים (עברי עיני, 2021):

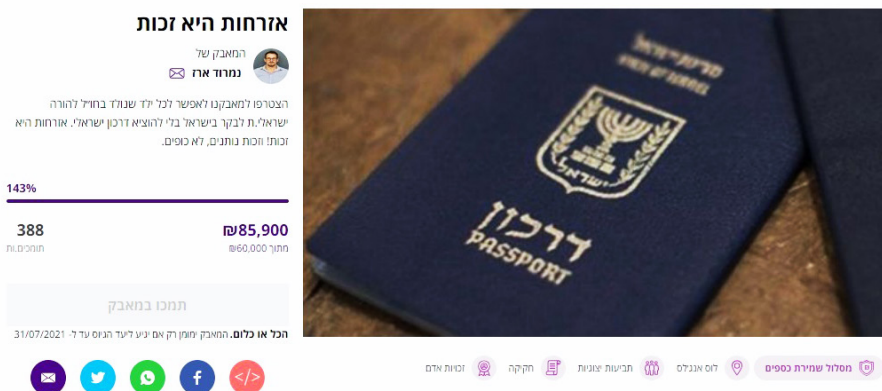
ללא ספק, הדבר שהכי חסר לנו מתחילת הקורונה הוא המשפחה. אנחנו רגילים לביקורים תכופים של בני המשפחה ומשתגעים מרוב געגוע. הם היו מגיעים אלינו לפני הקורונה כל חודשיים-שלושה. כל פעם משהו אחר מהמשפחה. לי יש רק אמה, אבל פעם חמי ופעם החמות שלי, בכוונה לא ביחד כדי לעזור יותר וגם אחותי הייתה מגיעה כל כמה חודשים לפה [...] כשאני מעלה סרטונים של הילדים לקבוצת הוואטסאפ של המשפחה כולם משתגעים כי בשנה הזאת הילדים גדלו, השתנו, התבגרו, והמשפחה מפספסת את הרגעים הללו. קשה לנו מאוד.

המאבק הבולט ביותר של בני משפחה בהקשר זה היה של ישראלים החיים במדינה אחרת עם ילדיהם הקטינים, ושהורשו להיכנס לישראל בכל פעם שהוסרה המגבלה לישראלים שמרכז חייהם אינו בישראל, אך לא הורשו להביא איתם את ילדיהם הלא-ישראלים. כפי שפירטתי במקום אחר (הקר, 2022), בצל הקורונה הִחיה משרד הפנים סעיף המחייב כל הורה ישראלי לרשום את ילדיו במרשם האוכלוסין הישראלי, הִחל לאכוף אותו גם על הורים החיים בחו"ל, ואסר על הילדים להיכנס לישראל עם דרכונם הזר – כפי שאסור לכל ישראלי, אך כפי שהותר לילדים לא-ישראלים של הורים ישראלים עד פרוץ הקורונה. כלומר, מדינת ישראל הציבה בפני ישראלים המבקשים להפגיש בין ילדיהם להוריהם ולבני משפחתם הנוספים החיים בישראל תנאי של הפיכת הילדים לאזרחי ישראל ונושאי דרכון ישראלי, הגם שמדובר בילדים שנולדו וחיים בחו"ל.

19 מובן שגם משפחות של מי שעלו לישראל בעוד משפחתם נותרה בחו"ל סבלו מרגולציית הגבולות במהלך משבר הקורונה. למשל, סבים וסבות "זרים" לא הוזכרו כלל בכללים שהסדירו כניסה לישראל עם פרוץ המגפה, והוזכרו לראשונה רק ביוני 2020, עם החלטת המדינה לאפשר לסבים ולסבות להיכנס לישראל לרגל חתונה של נכד או נכדה. ראו: משרד התיירות, 2020, סעיף 11.

במאי 2021, כשנה וחצי מפרוץ המגפה, ו"בהתחשב בהיקף הפניות הגדול" של הורים ישראלים המבקשים להגיע לישראל עם ילדיהם הלא-ישראלים, החליטה רשות האוכלוסין וההגירה, בתיאום עם משרד החוץ ובאישור משרד הפנים, להסתפק בהתחלת הליך הרישום, ולאפשר את כניסת הילדים עם דרכונם הזר גם אם טרם הושלם ההליך. בה בעת, לכל אורך הדרך הערימה המדינה קשיים בירוקרטיים משמעותיים, נוסף לדרישות שחלו על כלל הנכנסים, כגון חיסון ובידוד, לרבות דרישה מההורים להוכיח שהאם הרשומה בתעודת הלידה היא האם היולדת ("ראיה לפרי בטן"), נוסף לתעודת הלידה; ובמקרה שמדובר באב ישראלי, גם ראיות לטיב הקשר שלו עם האם טרם כניסתה להיריון (בג"ץ 4879/21, 2021, פס' 4, 17; רשות האוכלוסין וההגירה, 2021).

התסכול הקשה מיחס המדינה כלפיהם הוביל להתארגנות של הורים ישראלים החיים בחו"ל לקבוצה שניסתה לשנות את הרגולציה המחייבת אזורו של הילדים, לרבות בעזרת קמפיין גיוס כספים לניהול מאבק משפטי:

The image shows a crowdfunding campaign page on the right and a close-up of an Israeli passport on the left. The campaign page is titled "אזרחות היא זכות" (Citizenship is a Right) and features a profile picture of a woman. It includes a progress bar showing 143% completion, with 388 donors and a total amount of 85,900 NIS. The campaign goal is 60,000 NIS. The page also displays social media icons and a QR code. The passport image shows the cover with the text "דרכון" (Passport) and "PASSPORT" in English, along with the Israeli coat of arms.

תמונה 3. מקור: <https://beactive.co.il/project/64234>

קבוצת המאבק פנתה לבית המשפט העליון בתקווה שיושיע, בטענה שיש לאפשר לילדים להיכנס עם דרכונם הזר כיוון שהם ישראלים מלידה, ואזרחותם אינה תלויה ברישום (כתב עתירה בבג"ץ 4879/21, 2021). גם במקרה זה סירב בית המשפט לקבל את העתירה, אך דחה אותה לאחר שהמדינה התחייבה לאפשר לילדים מחוסנים או מחלימים להיכנס

עם דרכונם הזר, כמו גם להסתפק בהתחייבות לרישום במקרים האחרים (בג"ץ 4879/21, 2021). גם לאחר הקלות משמעותיות אלו, הורים ישראלים רבים לא יכלו לבוא ולבקר עם ילדיהם בישראל במשך כשנתיים מפרוץ המגיפה, למשל, בשל סירוב של הורה לא-ישראלי לאזרח את הילד, היעדר חיסונים לילדים במדינת מגוריהם, איסור במדינת המגורים על החזקת שני דרכונים (הקר, 2022, 7), או היות הילד פרי פונדקאות.²⁰

המאבק של משפחות הישראלים החיים בחו"ל להגיע עם ילדיהם לישראל במהלך משבר הקורונה ממחיש את חשיבות "הביקור" (Mason, 2004) והשהות באותו מרחב "ביתי", ואת ה"אפקט" (affect) המחבר שהם מאפשרים (Mason, 2018), ושאינו מתאפשר דרך מסך המחשב, גם למשפחות טרנס-לאומיות (בהקשר של משבר הקורונה ראו גם, Simola et al., 2022, 6). במקרה של משפחות בין-דוריות עם סבים וסבות בישראל ונכדים בחו"ל, התמה הבולטת ביותר בתכנים שפורסמו על-ידי דור הסנדוויץ' היא הרצון והצורך להיפגש מעת לעת כדי לחוות את עצם המגע והשהות הפיזית המשותפת. כך, לדוגמה, הצורך בחיבוק עלה בשיר שחיבר והפיק דוד גולק במסגרת הקמפיין שהוזכר לעיל.²¹ הדחיפות בצורך במפגשים פיזיים עיתיים בלטה בהקשר של נכדים צעירים יחסית. למשל, בדף הציבורי של הקבוצה "ילדי ישראלים בחו"ל – Reunite and join Our Families in Israel" ניתן למצוא פוסטים ותגובות על נכד בן חמש וחצי שבוכה כי הוא אינו זוכר איך סבא נראה; ילדים צעירים ששכחו את העברית בתקופה שנאסר עליהם לבקר את המשפחה בישראל ולא יוכלו לתקשר עם הסבא והסבתא בשפתם; ובני משפחה שדואגים שסבא או סבתא מבוגרים מאוד או חולים לא יזכו לראות נכד שזה עתה נולד, או את הנכדים המוכרים פעם נוספת.²²

משפחות שנעזרות במהגרת עבודה לטיפול בהורה סיעודי

אל מול הצורך במרחב פיזי **משותף** של סוגי המשפחות שנדונו עד כה בלט מאבקם של בני משפחה ישראלים כנגד רגולציית הקורונה שהקשתה על איתור מהגרי עבודה

20 התכתבות עם עו"ד איילת טרסר-אבס, 21.6.2024.

21 לילה ויום: Layla ve Yom: <https://www.youtube.com/watch?v=En4Ub4uSeQ8>

22 https://www.facebook.com/groups/1286153068564270/?locale=he_IL; על הנזקים לקשרים בין-דוריים טרנס-לאומיים במהלך הקורונה, ראו גם: Popyk & Pustulka, 2021; Tu, 2023.

לטיפול סיעודי. מאבק זה המחיש את הצורך של בני המשפחה הללו ב**פירוד** פיזי מההורה הסיעודי. כידוע, ישראל היא בין המדינות שמבקשות לפתור את אי-הרצון ואי-היכולת של ילדים בגירים לטפל בהוריהם, תוך כיבוד רצונם של זקנים להזדקן בביתם, בעזרת ייבוא של מהגרות ומהגרי עבודה לסיעוד בטיפול ביתי (Hacker, 2017, ch. 8). בשונה מההתארגנויות האחרות שנדונו לעיל, שהחלו בעת הקורונה יש מאין ודעכו לאחריה,²³ המאבק של המשפחות הישראליות להקלה בהבאת מהגרות עבודה לסיעוד במהלך המגפה נשען על קבוצות פייסבוק ורשתות מאבק שהיו קיימות עוד קודם לכן, ושמשכיכות לפעול עד היום.²⁴ זהו ביטוי מובהק לקשיים שבני המשפחות הללו חווים כמשבר כרונאי, שאליו נוסף משבר הקורונה, ולצורך שלהם בקבוצות לתמיכה, להחלפת מידע, ולניסיונות פעולה משותפת ולשינוי מדיניות.

באופן מעניין, רגולציית הגבולות של מדינת ישראל מיהרה מאוד להגיב לקשיים העלולים להיווצר מאי-הגעה של מהגרות עבודה לסיעוד, וכבר באמצע מרץ 2020 הנחה שר הפנים את רשות האוכלוסין וההגירה "למצוא פתרון למטופלים הסיעודיים, בעלי ההיתרים, אשר לא יכולים להזמין עובדים זרים חדשים מחו"ל. זאת בין היתר בהתבסס על עובדים זרים הנמצאים בישראל" (דוברות רשות האוכלוסין וההגירה, 2020א). בעקבות כך פורסמו ב-16.3.2020 הנחיות חדשות של מינהל עובדים זרים, המקילות את קליטתם של עובדים זרים בענף הסיעוד שכבר נמצאים בישראל, ועל מעבר בין מעסיקים ישראלים.²⁵ בחודשים שלאחר מכן הוארכו ויזות השהייה והעבודה של מהגרי עבודה שכבר היו בישראל, לתקופות קצרות בכל פעם (למשל, דוברות רשות האוכלוסין וההגירה, 2020ד). רגולציה מקילה נוספת כללה אישור כניסה למהגרי עבודה בסיעוד אחרי חופשת מולדת שאליה יצאו טרם סגירת הגבולות, בתנאי של חובת בידוד ל-14 יום בבית שאינו ביתו של המטופל הסיעודי וללא שכר (דוברות רשות האוכלוסין וההגירה, 2020ג).²⁶ אך, ככלל, נוצר מחסור קשה

23 לאחרונה התעוררה קבוצת "משפחות רוצות להתאחד" לאור מאבקה של פליאה קטנר בניסיון להחזיר חברות טיסה לישראל, לטובת ישראלים עם בני משפחה בחו"ל, <https://www.facebook.com/groups/225421762243202/user/100064818038179>.
למשל, <https://www.facebook.com/groups/2110506565838909>.

24 מכתב מאת ענבל משש, ראש מינהל עובדים זרים, לבעלי ההיתרים להעסקת עובדים זרים בענף הסיעוד, לגבי הקלות בעניין קליטת עובדים זרים בענף הסיעוד בעקבות הגבלות על הגעת עובדים זרים חדשים לישראל מחמת מגפת הקורונה (16.3.2020).

26 מכתב מאת ענבל משש, ראש מינהל עובדים זרים, למטופלים בעלי ההיתרים להעסקת עובדים זרים בענף הסיעוד, בעניין מתווה לכניסת עובדים זרים בענף הסיעוד השוהים בחופשת מולדת מחוץ לישראל (20.5.2020).

במהגרות עבודה: מדינות המוצא של המהגרות הערימו קשיים על עזיבתן (Khalik, 2020; Morales, 2021), עובדות ועובדים התפטרו וחזרו לארץ המוצא,²⁷ והועדה לאישורים הומניטריים לא אישרה בקשות הארכה לעובדים ששוהים בישראל מעל לתקופה המותרת. כך, בעוד גם בימי שגרה ישנו מחסור במהגרי עבודה לסיעוד ביתי, בתקופת הקורונה דיווחה העיתונות על גידול דרמטי בפער בין הביקוש להיצע, וההערכות נעו בין 15,000 (הורדניצ'אנו, 2020), ל-22,000 עובדי ועובדות סיעוד חסרים (פעילן, 2021).

ככל שנמשכה מגפת הקורונה, כך גברו קולות המצוקה והמחאה של בני המשפחה המבקשים להיעזר במהגרת עבודה בבית ההורה הסיעודי, ובעיתונות הוגדר המחסור החמור במהגרי עבודה לטיפול בקשישים סיעודיים "משבר הומניטרי" (חרות־סובר, 2021). בני המשפחות הללו התייעצו אלו עם אלו בעשרות פוסטים בקבוצות הייעודיות, פנו לתקשורת, ואף הגיעו לכנסת²⁸ ולבתי המשפט (חרות־סובר, 2020). כך, לדוגמה, אופיר אוקסנברג חג' (תמונה 4), בת 27, בת לאבא סיעודי, מספרת בסרטון מטעם "מטה מאבק הסיעודיים" (שכמו קבוצות אחרות דוגמת "הבית המשפטי של חולי אלצהיימר",²⁹ אינו באמת של הסיעודיים אלא של בני משפחותיהם), על כך שבני משפחה שלא מצאו פתרון אחר, מצאו עצמם "מקלחים, מאכילים ומשכיכים לישון את אבא", ונדמה לי שמפאת צנעת הפרט לא הוזכרה החלפת חיתול, שבמחקר קודם מצאתי שהיא המשימה שילדים מבקשים להימנע ממנה כמעט בכל מחיר (ראו גם: Hacker, 2020). זאת, תוך שהם "קורסים כלכלית, גופנית ונפשית".³⁰

27 ריאיון עם אופירה מוסקוביץ, 28.7.2023.

28 ראו למשל: <https://www.facebook.com/watch/?v=1641162649408977>. אחד המאבקים שהצליחו בכנסת היה מימון מדינתי לבידוד של מהגרת העבודה, ראו חרות־סובר, טלי (2020): בשורה לקשישים סיעודיים עם אבטחת הכנסה: בידוד לעובדים הזרים על חשבון המדינה. TheMarker קריירה.

29 <https://www.facebook.com/groups/alzheimer.support>

30 <https://www.facebook.com/reel/353183043002417>

התלוננו בני משפחה בקבוצה הציבורית "הזדקנות בכבוד":³² "יש תעריף קורונה. אין גבול לעושה ולנצלנות"; "מחפשת עובדת זרה לאימי, מסתבר שבתקופת הקורונה נכנסו לארץ מעט עובדים זרים, אלה שכאן הבינו שיש כאן מכרה זהב בגלל מצוקת המשפחות. ראייתי כבר כמה והן רוצות סכומים בלתי־סבירים"; "הגולם קם על יוצרו! הייתי היום ב'ריאיון עבודה' אצל מטפלת מטעם התאגיד (עבור אימי), שאף ביקשה לצלם אותי! לא הסכמתי, אבל לדעתי היא צילמה אותי לפני. לא הבנתי לשם מה... דרישת השכר – 5,500 ש"ח, כל שבוע 100 ש"ח, תעריף שבת 400, בנוסף 200 ש"ח בשבוע לאוכל. ונוסף לכל זה – היא זאת שמחליטה!". בכתבה שפורסמה ב**דה־מקור**, טוענת בת לאב סיעודי ופעילה בתחום התעסוקה של עובדי סיעוד: "עובדים זרים הבינו שהם מצרך מבוקש. הם מבקשים שכר ותנאים מופקעים. במקרה הרע הם עוזבים באופן פתאומי, לפעמים באמצע הלילה, כדי לעבור למשפחה שנותנת להם יותר כסף" (חרות־סובר, 2021א). כמו כן, "העובדים הסיעודיים מעדיפים מטופל ערירי, כדי שלא יהיה להם בוס ופיקוח", טענה אישה לבעל סיעודי בכתבה נוספת (פעילן, 2021), ו"העובדים מסננים אותנו", טענו בנות משפחה מהפריפריה נגד מהגרות עבודה שהעדיפו לעבוד במרכז – תופעות ידועות בימי שגרה, שהחמירו בתקופת הקורונה (אברמוב, 2020).

אכן, המשבר שנוצר בעקבות הקורונה ורגולציית הגבולות שליוותה אותה החריף והציף את התלות הקשה של בני משפחה של זקנים סיעודיים במהגרות עבודה, שמאפשרות להם שלא לחיות עם בן המשפחה הסיעודי באותו מרחב ביתי ולא להשתעבד לטיפול האינטנסיבי הנדרש. ממצאי המחקר מלמדים שההכרה הגוברת בתלות הזו לא הובילה להערכה גוברת לעבודתה הקשה של מהגרת העבודה ולסולידריות משפחתית עימה, אלא להיפך. ברוב המקרים של הפוסטים שעלו בתקופת הקורונה נעדרה אמפתיה למהגרת העבודה, שמצאה עצמה כלואה שבועות ארוכים בבית המטופל, ורחוקה במשך שנתיים ויותר ממשפחתה שלה; ואף הובעה הדרישה שהרגולטור ישים סוף ל"ניצול", ויקבע שכר **מקסימום** ל"זרות" העוסקות בסיעוד.³³

32 לעיל, ה"ש 22.

33 לדוגמה: <https://www.facebook.com/groups/2110506565838909/posts/3204020376487517>.

דיון

ממצאי המחקר מבהירים שגם משפחות גבולבליות זקוקות למרחב פיזי משותף; הן אלו שנחשבות לאומיות, דוגמת משפחות שנוצרו בעזרת פונדקאות בחו"ל, הן אלו שנחשבות טרנס-לאומיות, כגון זוגות ומשפחות רב-דוריות שחיים בשתי מדינות שונות. ניתוח הממצאים מישראל (וממדינות נוספות, שלא נדונו כאן) הוביל לקיבוץ המפגשים הפיזיים המשפחתיים הנדרשים לארבעה סוגים: "מפגשים קיומיים", הנדרשים לעצם היווצרות או שרידות המשפחה – כמו במקרים של פונדקאות חוצת גבולות ושל זוגות טרנס-לאומיים, בהתאמה; "מפגשים עיתיים", המשמרים ומעשירים קשר לא-פיזי רציף על-ידי מפגשים פיזיים מעת לעת, כמו במקרה של זוגות טרנס-לאומיים ומפגשים בין נכדים לסבים החיים במדינות שונות; "מפגשי מעגל החיים" – המתקיימים בין בני משפחות טרנס-לאומיות באירועים מיוחדים דוגמת לידה, בר-מצווה, חתונה ולוויה; ו-"מפגשי תלות" – הנדרשים אם הורה החי במדינה אחרת מילדיו ומנכדיו זקוק לסיוע בשל חולי, או נדרש לחצות את הגבול כדי לסייע בגידול הנכדים (ראו גם הטיפולוגיה שפותחה טרום-משבר הקורונה, בקשר למשפחות טרנס-לאומיות רב-דוריות, Baldassar et al., 2007, ch. 6; Wilding, 2006). בה בעת, המחקר ממחיש את הצורך של משפחות לאומיות בנפרדות מרחבית, כפי שעולה מהמצוקה האדירה של בנות ובנים להורים סיעודיים, שנוצרה בעקבות המחסור במהגרות עבודה. בני המשפחה נדרשו לשלם יותר ולהיכנע לדרישות תעסוקתיות נוספות מצד מהגרות העבודה, כדי שיוכלו להמשיך בחייהם מחוץ לבית ההורה הסיעודי ולהימנע מטיפול פיזי בו. כך, המחקר מצביע על הזיקות המורכבות הקיימות בין משפחה למרחב, שלא ניתן להבינן לעומק ללא היפרדות מהצמידות המדומיינת בין משפחות לאומיות-נייחות-מרחביות ביתית, ומשפחות טרנס-לאומיות-ניידות-נפרדות מרחבית, והדיכטומיה ביניהן.

נוסף להיחלצות ממלכודת הלאומיות והיושבות (Sedentism) בחקר הסוציולוגיה של המשפחה בישראל, שהוזכרה בהקדמה, ממצאי המחקר מהווים עדות נוספת לצורך להיחלץ ממלכודת המשפחה הגרעינית, הממשיכה לפגום ביכולת של הסוציולוגיה של המשפחה, כמו גם של דיני המשפחה, להתייחס לתופעת המשפחתיות במלואה (בלאו והקר, טרם פורסם). למעשה, כל המשפחות שנדונו כאן חורגות ממודל המשפחה הגרעינית של זוג נשוי וילדיו הביולוגיים הקטינים – החל מהפרטים והזוגות הנעזרים בפונדקאית (ולרוב גם בתורמת ביצית) כדי להביא ילד לעולם, דרך זוגות המקיימים קשרי זוגיות משמעותיים אף שאינם נשואים ואינם חיים באותה המדינה, וכלה במשפחות רב-דוריות ובמשפחות

הנעזרות במהגרת עבודה, המזכירות לנו שאת רוב חיינו אנו מעבירים כילדים בגירים להורינו וכהורים לילדנו הבגירים. הבנת מבני המשפחה הרבים המאפיינים משפחתיות במאה ה-21 צריכה להוביל לעושר של שאלות ושל זירות מחקר חדשות.

לבסוף, יש להתעכב על ההיררכיה שנחשפה במחקר בזכאות המשפטית ובלגיטימציה החברתית למרחב משפחתי משותף, הבולטת בהקשר הישראלי, אך קיימת גם במדינות אחרות (למשל, בקשר לילדים, ראו Hacker, 2025). בעוד הרגולטור הישראלי לא הביא בחשבון את קיומם של הורים מיועדים לתינוק שעתיד להיוולד בחו"ל עת עיצב לראשונה את רגולציית הגבולות בקורונה, הוא מיהר לתקן את המעוות, ולהכיר במקרים הללו כמקרים המצדיקים חריג לכלל השמיים הסגורים. התקשורת סקרה באהדה, ונמצאו גם מי שעזרו במימון טיסות פרטיות למדינת הפונדקאית ובחזרה. הטיפול היה כה מהיר עד שעתירה לבית המשפט בעניין התייתרה. זוגות דור-לאומיים ובין-דתיים, לעומת זאת, זכו לכתף קרה ואף קפואה. הם תועדפו על-ידי הרגולטור הרבה אחרי סטודנטים זרים, תלמידי ישיבה, מומחים, אומנים, ספורטאים, ומטופלים בתיירות מרפא (דוברות משרד התיירות, 2020), כמו גם מתמודדות בתחרות מלכת היופי,³⁴ שהורשו כולם להיכנס לישראל בתקופת הקורונה אף שאין להם זיקה משפחתית למקום. תגובות עוינות לכתבות שפורסמו בעניינם של הזוגות הדור-לאומיים,³⁵ והתערבות מינורית של בית המשפט, מחזקות את הרושם שנמצא במחקרים קודמים, של היעדר אמפתיה לישראלים שבחרו בן הזוג או בת זוג "זרים" (לדוגמה, הקר וליברזון, 2010), ואדישות לצורך שלהם במפגשים פיזיים חרף המגורים בשתי מדינות שונות. המקרה השלישי, של ילדים לא-ישראלים להורים ישראלים החיים בחו"ל, שגם נותרו אחרונים בתור להיכנס, הוא התמוה ביותר. לא ברור מדוע שרי הפנים בתקופה הרלוונטית – דרעי ושקד – החליטו שמשבר הקורונה הוא הזדמנות טובה לאזרח בכפייה ילדים החיים בחו"ל, ונותרנו רק עם הסברים טנטטיביים של סטיגמה כלפי מי שכונו בעבר "נפולת של נמושות", או ביטוי נוסף להיפר-לאומניות המתגברת במקומותינו. לבסוף, ברור שבתחתית ההיררכיה מצויות מהגרות העבודה ומשפחותיהן שנותרו במדינת המוצא. משפחות אלו לא זכו לכל התייחסות מכילה של הרגולטור הישראלי, שגם בימי שגרה מתכחש להן (Hacker, 2017, ch. 8), וגם לא לאמפתיה ציבורית מהתקשורת או מהמשפחות הישראליות שתלויות בהן כדי להימנע מעבודת המשפחה המפרכת הכרוכה בסייעוד של הורה. בניגוד למשפחות שנדונו במאמר הזה, הן גם לא נהנו מעמדה פריוילגית של ניהול מאבק ציבורי למען עצמן.

34 <https://www.maariv.co.il/news/israel/Article-882813>

35 ראו, למשל, שרשור התגובות לכתבה של טויוזר, 2020.

רשימת המקורות

- אברמוב, אתי (2020, 29 ביולי). מטפלים זרים מסרבים לעבוד בפריפריה. **Ynet**.
- אלדובי, תומר (2020, 29 במרץ). לא יכול להיות שמדינת ישראל תשאיר את האזרחים שלה מאחור. **מאקו – גאווה**.
- בג"ץ 5628/20 **פליאה קטנר נ' משרד הפנים** (נבו 14.9.2020).
- בג"ץ 5682/20 **הלית קוביצקי ואח' נ' שר הפנים** (נבו 9.9.2020).
- בג"ץ 4879/21 **רונן פסטס ואח' נ' שרת הפנים** (נבו 2.12.2021).
- בלאו, אדווה ודפנה הקר (2024). **הזכות למשפחתיות מעבר ל(לא) מובן מאליו**. טרם פורסם.
- בן שחר, חלי (2020, 4 באוגוסט). המשפחה נשארה בלונדון: חתונה בזמן קורונה. **סרוגים**.
- ברגר, מנדי (2020, 1 בפברואר). אני נוהג ברכב ורעייתי מסתכלת על הלוויה של אביה בזום. **חב"ד און ליין**.
- גורביץ, יוסי, מור הרניק בלום, עינת עובדיה ועדי גרנות (2021). **חוק האזרחות והכניסה לישראל: איסור אפליה באיחוד משפחות**. ישראל: זולת – לשוויון וזכויות אדם.
- דוברות משרד התיירות (2020, 14 ביולי). **מדיניות הכניסה לישראל בתקופת הקורונה**.
- דוברות רשות האוכלוסין וההגירה (2020א, 12 במרץ). **שר הפנים דרעי הנחה את רשות האוכלוסין וההגירה למצוא פתרון למטופלים סיעודיים אשר לא יכולים להזמין עובדים זרים מחו"ל**.
- דוברות רשות האוכלוסין וההגירה (2020ב, 18 במרץ). **רשות האוכלוסין: בעקבות המלצות משרד הבריאות – החל מהיום לא תתאפשר עוד כניסת זרים לישראל גם אם הוכחו אפשרות לשהות בבידוד**.
- דוברות רשות האוכלוסין וההגירה (2020ג, 20 במאי). **שר הפנים, אריה דרעי, אישר: כניסת עובדים זרים בענף הסיעוד שיצאו לחופשת מולדת**.
- דוברות רשות האוכלוסין וההגירה (2020ד, 29 בספטמבר). **הארכה אוטומטית להיתרי העסקה ולרשימות עבודה מסוג ב/1 בענף הסיעוד**.
- הורודניצ'אנו, מאיה (2020, 8 באוגוסט). בערוב ימיהם, קשישים נאלצים להילחם על בחירת מטפל. המדינה רוצה לגרש אותם. **וואלה**.
- הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה (2023). **שנתון סטטיסטי לישראל 2022**.
- הקר, דפנה (2012). **סוגיות משפחתיות בעיניים משפטיות**. בן-שמן: מודן.
- הקר, דפנה (2022). **רישום אזרחות או התחסנות כתנאי למפגשים משפחתיים חוצי גבולות בעידן הקורונה. תגובות משפט**.

הקר, דפנה ורוני ליברזון (2010). משפחות חוצות גבולות בישראל: בין האתנוס לאינדיבידואליזם ולגלובליזציה. **המשפט** טו, 509.

ועדת הפנים והגנת הסביבה של הכנסת (2021, 21 בדצמבר). פרוטוקול מס' 75: הקשחת תנאי הכניסה לישראל של תינוקות ובהם כאלה שנולדו בהליך פונדקאות. **פרוטוקול מס' 75**. הכנסת.

חילאי, סיון (2020, 4 באוגוסט). מחאה מחוץ לביתו של גבי אשכנזי: "למה זרים נכנסים לארץ ובן זוגי לא?". **Ynet**.

חילאי, סיון (2021, 5 בדצמבר). אני לבד בארץ. למה אמא שלי, המחסנת, לא יכולה ללוות אותי בלידה? **Ynet**.

חרותי-סובר, טלי (2020, 24 בספטמבר). בשורה לקשישים סיעודיים עם אבטחת הכנסה: בידוד לעובדים הזרים על חשבון המדינה. **TheMarker**.

חרותי-סובר, טלי (2021, 22 ביוני). 1,000 עובדי סיעוד שעמדו בפני גירוש – יישארו בישראל. **TheMarker**.

חרותי-סובר, טלי (2021, 29 ביוני). שלמה מור יוסף אחראי למחסור בעובדי הסיעוד שגורם למשבר הומניטרי – ולכן עליו ללכת הביתה. **TheMarker**.

טויזר, ענבר (2020, 13 במאי). ישראלית תקועה בקפריסין בגלל הקורונה: "עזרו לי – צריכה לקבל טיפול בארץ". **N12**.

יוסף, עידן (2021, 18 בדצמבר). הקורונה מציבה תנאים קשוחים לפונדקאות. **News1**.

ירקצי, דנה (2020, 30 במרץ). הורי הפונדקאות נשארו מאחור: "מגיפה משתוללת פה ואנחנו צריכים להיות בבית". **וואלה חדשות**.

כהן, משה (2020, 11 באפריל). "התרגשות רבה": ישראלים בהליך פונדקאי הוטסו לגאורגיה להשבת ילדיהם. **מעריב**.

כתב עתירה בבג"ץ 5628/20 **פליאה קטנר נ' משרד הפנים** (11.8.2020).

כתב עתירה בבג"ץ 4879/21 **רונן פסטס ואח' נ' שרת הפנים** (12.7.2021).

כתב עתירה בעת"מ (מחוזי תל אביב) 51625-03-20 (לא פורסם, עותק בידי המחברת).

משרד העלייה והקליטה (2024, 6 במרץ). **מדריך הזכויות לתושבים חוזרים**.

עברי עיני, ליאת (2021, 25 במרץ). הכי קשה בברצלונה – הגעגועים למשפחה. **Ynet**.

פעילן, מיכל (2021, 23 ביולי). המחסור במטפלים הסיעודיים: הקשישים נשארים לבד והמשפחות מתמודדות עם עלויות גבוהות ודרישות חריגות. **N12** המהדורה המרכזית.

פרקליטות המדינה (2020). **סיכום שנה 2020**.

קוטף, הגר (2010). בית. **מפתח: כתב־עת לקסיקלי למחשבה פוליטית**, 21–1.

רביד, אור (2020, 10 באפריל). לאחר הכתבה: הישראלים שנתקעו בגיאורגיה עם תינוקות בני יומם חוזרים הביתה. **N12**.

רשות האוכלוסין וההגירה (2021, 31 במרץ). **למידע על הקלות בכניסה לישראל לאזרחים ישראלים החיים בחו"ל וטרם השלימו את רישום ילדיהם במרשם האוכלוסין**.

Amoussou, Franck & Ayodele A. Allagbe (2018). Principles, theories and approaches to critical discourse analysis. *International Journal on Studies in English Language and Literature* (IJSELL) 6(1), 11–18.

Baldassar, Loretta, Cora Vellekoop Baldock, & Raelene Wilding (2007). *Families caring across borders: Migration, ageing and transnational caregiving*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Beck, Ulrich & Elisabeth Beck-Gernsheim (2009). Global generations and the trap of methodological nationalism for a cosmopolitan turn in the sociology of youth and generation. *European Sociological Review* 25(1), 25–36.

Boyd, Susan B. (ed.) (1997). *Challenging the public/private divide: Feminism, law, and public policy*. 1st ed.. University of Toronto Press.

Brock, André (2018). Critical technocultural discourse analysis. *New Media & Society* 20(3), 1012–1030.

Bryceson, Deborah Fahy & Ulla Vuorela (2002). *The transnational family: New European frontiers and global networks*. Berg.

Caliandro, Alessandro (2018). Digital methods for ethnography: Analytical concepts for ethnographers exploring social media environments, *Journal of Contemporary Ethnography* 47(5), 551–578.

Hacker, Daphna (2017). *Legalized families in the era of bordered globalization*. Cambridge University Press.

Hacker, Daphna (2020). Elder law and its justifications: A hybrid vision inspired by family law jurisprudence. *Theoretical Inquiries in Law* 21(1), 25–54.

Hacker, Daphna (2025). Transnational children and the right to family life: Lessons following the COVID-19 crisis, forthcoming in *Citizenship Studies*.

Ho, Justin Chun-Ting (2020). How biased is the sample? Reverse engineering the ranking algorithm of facebook's graph application programming interface. *Big Data & Society* 7(1), 1–15.

Ilyushina, Mary (2020, May 16). Dozens of surrogacy babies stranded by coronavirus lockdown in Ukraine, Lawmaker Says. *CNN*.

Khaliq, Riyaz ul. (2020, 10 April). Philippines bans health workers from leaving country. *Aljazeera*.

Legewie, Nicolas M. & Anette E. Fasang (2021). Digital family research. In Norbert F. Schneider & Michaela Kreyenfeld (eds.), *Research handbook on the sociology of the Family*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited, pp. 89–106.

Mason, Jennifer (2004). Managing kinship over long distances: The significance of 'The Visit'. *Social Policy and Society* 3(4), 421–429.

Mason, Jennifer (2018). *Affinities: Potent connections in personal life*. Cambridge: Polity Press.

May, Vanessa (2024). *Families*. Polity Press.

Morales, Neil Jerome (2021, 23 February). Philippines offers nurses in exchange for vaccines from Britain, Germany. *REUTER*.

Nascimento, Thaysa, Maribel Carvalho Suarez, & Roberta Dias Campos (2002). An integrative review on online ethnography methods: Differentiating theoretical bases, potentialities and limitations. *Qualitative Market Research* 25(4), 492–510.

Odasso, Laura (2023). Mixed-status informal couples in a cascading crisis. Immobilisation, mobilisation, and normalisation? *Migration Studies* 11(3), 408–30.

Popyk, Anzhela & Paula Pustulka (2021). Transnational communication between children and grandparents during the COVID-19 lockdown: The case of migrant children in Poland. *Journal of Family Communication* 21(3), 223–237.

Simola, Anna, Vanessa May, Antero Olakivi, & Sirpa Wrede (2022). On not 'being there': Making sense of the potent urge for physical proximity in transnational families at the outbreak of the COVID-19 pandemic. *Global Networks* 23, 43–58.

Tu, Mengwei (2023). Ageing, migration infrastructure and multi-generational care dynamics in transnational families. *Global Networks* 23(2), 347–361.

Vaismoradi, Mojtaba, Jacqueline Jones, Hannele Turunen, & Sherrill Snelgrove (2016). Theme development in qualitative content analysis and thematic analysis. *Journal of Nursing Education and Practice* 6(5), 100–110.

Wilding, Raelene (2006). 'Virtual' intimacies? Families communicating across transnational contexts. *Global Networks* 6, 125–142.

World Tourism Organization (UNWTO) (2020, 16 April). *COVID-19 related travel restrictions review for tourism: First report as of 16 April 2020*.

World Tourism Organization (UNWTO) (2021, 26 November). *COVID-19 related travel restrictions review for tourism: Eleventh report as of 26 November 2021*.

World Tourism Organization (UNWTO) (2023). *The end of COVID-19-related travel restrictions: Summary of findings from the COVID-19-related travel restrictions reports*.

Zafran, Ruth & Daphna Hacker (2019). Who will safeguard transnational surrogates' interests? Lessons from the Israeli case study. *Law & Social Inquiry* 44(4), 1141–1173.

Zeller, Frauke (2017). Analyzing social media data and other data sources: A methodological overview. In Luke Sloan & Anabel Quan-Haase (eds.), *The SAGE handbook of social media research methods*. Thousand Oaks, CA: SAGE, 386–404.

דפנה הקר, פרופ' מן המניין, התוכנית ללימודי נשים ומגדר עם NCJW והפקולטה למשפטים ע"ש בוכמן, אוניברסיטת תל אביב.

דוא"ל: dafna@tauex.tau.ac.il